

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**'Wilskracht, durf en onverpoosden ijver' : Charlotte Jacobs (1847-1916),
eerste vrouwelijke apotheker in Nederland en Nederlands-Indië**
Jenowein, A.M.

Citation

Jenowein, A. M. (2019, October 16). *'Wilskracht, durf en onverpoosden ijver' : Charlotte Jacobs (1847-1916), eerste vrouwelijke apotheker in Nederland en Nederlands-Indië*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/79519>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/79519>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/79519> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Jenowein, A.M.

Title: 'Wilskracht, durf en onverpoosden ijver : 'Charlotte Jacobs (1847-1916), eerste vrouwelijke apotheker in Nederland en Nederlands-Indië

Issue Date: 2019-10-16

Charlotte Jacobs en de ethische beweging

Inleiding

Volgens Buchheim vormden vrouwen ‘een belangrijke schakel in de beschavingsmissie die Westerse staten in hun kolonies dachten te hebben.’³⁸⁶ De bedoeling van die missie was dat de kolonisator de eigen cultuur en beschaving – die superieur geacht werd – overbracht op de gekoloniseerde. Locher-Scholten stelt dat altijd de Nederlandse regels het kader vormden van de ontmoeting tussen ‘de een en de Ander.’³⁸⁷

Het persoonlijk leven en handelen van Charlotte Jacobs – hoewel minder openbaar dan dat van haar zuster – laat duidelijk zien dat zij ervan overtuigd was dat vrouwen dezelfde kansen en mogelijkheden moesten hebben als mannen. Goed onderwijs dat bereikbaar was voor iedereen was daarbij het sleutelbegrip. De kiem voor die overtuiging moet al in haar jeugd zijn gelegd door haar vader die zijn kinderen altijd ondersteund en gestimuleerd heeft om een zo hoog mogelijke opleiding te volgen. In de ethische beweging zag zij mogelijkheden om haar overtuiging in de praktijk te brengen. Een van de uitgangspunten van deze nieuwe politiek was de zogeheten associatiegedachte, zoals door Van Deventer in zijn *Een Eereschuld* te berde gebracht en die vrij vertaald ‘zorg voor de Javaan,’ impliceerde. ‘Associatie, voogdij en ontvoogding pasten alle drie binnen de opvatting Indië voor Indië’, stelt Locher-Scholten.³⁸⁸ Voor veel ethici kwam dat neer op samenwerking op basis van gelijkwaardigheid.³⁸⁹ Dat was precies wat Charlotte Jacobs wilde toen zij stappen ondernam die de toegang tot beter onderwijs voor Inlandse vrouwen en meisjes zouden vergemakkelijken, waardoor zij hun positie in de maatschappij konden verbeteren.

Dat een van haar eerste stappen in die richting het oprichten van een Indische afdeling van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenkiesrecht betrof, kan in dat kader wellicht als onlogisch worden gezien. Er was destijds in Nederlands-Indië immers nog geen sprake van kiesrecht, ook niet voor mannen.³⁹⁰ Toch was het een weloverwogen stap op weg naar een groter doel: vrouwen bewuster maken van hun mogelijkheden en hen ‘op te voeden tot het leven dat onze maatschappij de komende

jaren zou wachten,' schrijft M.Nittel-de Wolff van Westerode in 1917 in een terugblik op de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht.³⁹¹ In eerste instantie was deze oprichting vooral gericht op Europese vrouwen. Want de Indische afdeling bleek de 'eerste en eenige gelegenheid te scheppen waar vrouwen konden leeren denken, konden hooren spreken en konden leeren spreken over vraagstukken buiten het eigenlijke huishouden geleegen.' Vooralsnog richtte de Vereniging zich niet primair op het verkrijgen van het vrouwenkiesrecht. Eerst moesten vrouwen maar eens ingewerkt worden in 'vraagstukken van actueel belang voor zoover wij, die feitelijk overal buiten stonden, dit met mogelijkheid konden doen.'³⁹² Met lezingen, cursussen en debatavonden over de meest uiteenlopende maatschappelijke onderwerpen werden de Europese vrouwen in de kolonie uit hun veelal lethargisch bestaan gewekt.

De geschiedenis leert dat de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht de basis was van waaruit Europese vrouwen op talloze plaatsen in de kolonie vele maatschappelijke activiteiten ontplooiden die voor alles positieverbetering van de Inlandse vrouwen tot doel hadden. Voor de initiatiefnemers bleek het een enorme steun in de rug.

Zij brachten plotseling aan het licht dat de vrouwen in Indië niet alleen in haar schommelstoelen versuften of door het zoo bekende Indische materialisme waren overmeesterd.³⁹³

Of Charlotte Jacobs dit resultaat ook voor ogen had toen zij de afdeling oprichtte, is niet bekend. Zij lijkt eerder een faciliterende rol gespeeld te hebben, het mogelijk gemaakt te hebben dat het venster op de wereld opening voor Europese vrouwen in Nederlands-Indië, die, zoals hierboven geschetst in feite in een sociaal en maatschappelijk vacuüm verkeerden.

Het is goed mogelijk dat zij begreep dat juist zij de ogen niet kon sluiten voor de strijd die haar zuster Aletta zo openlijk en publiekelijk voerde en dat zij vond dat het haar morele plicht was, die te steunen. Toch is het ook heel wel denkbaar dat zij door Aletta expliciet gevraagd werd, meer maatschappelijke betrokkenheid te tonen dan zij tot dan toe had gedaan. Dat zou kunnen blijken uit een opmerking die Aletta maakte in een van haar *Reisbrieven* die zij tijdens haar rondreis door Azië en Afrika in 1912 schreef. Hierin liet Aletta zich nogal kritisch uit over de houding van de Nederlandsche vrouwen in Nederlands-Indië.

Het komt mij voor, dat de Nederlandsche vrouwen in Nederlandsch-Indië, enkele zeer gunstige, niet genoeg te prijzen, uitzonderingen daargelaten, haar maatschappelijke taak in dit opzicht geheel verwaarloosd hebben, dat zij niet gevoeld hebben, dat de zedelijke verplichting op haar rustte, beter voor hare native-sisters te zorgen. Als zij wat dieper in het leven van de inlandsche vrouw waren doorgedrongen, het vertrouwen van hen hadden weten te verwerven en de spreekbuis waren geweest, die hunne nooden en behoeften aan de regeering hadden geopenbaard, dan, ik ben er zeker van, zouden ook in onze kolonieën voor de inlandsche vrouwen betere toestanden reeds bestaan.³⁹⁴

Haar woorden krijgen door het nadrukkelijk generaliserende karakter ervan een tweede laag, waarin een expliciete adressering aan haar zuster te lezen valt, zonder Charlotte direct toe te spreken. Niet duidelijk is of zij impliciet Charlotte verwijt iets te hebben nagelaten of dat zij haar juist als die ‘zeer gunstige, niet genoeg te prijzen’ uitzondering beschouwt. Het wekt bevreemding dat Aletta in deze *Reisbrieven* uitsluitend op zakelijk-afstandelijke manier over haar zuster spreekt, die zij hier pas na bijna dertig jaar weer terugziet.

In haar terugblik stelt Nittel de Wolff-van Westerrode ietwat spijtig dat de Indische afdeling slechts morele steun aan de Nederlandse kiesrechtstrijd kon geven. Een politiek doel had de vereniging niet en een partijpolitiek programma evenmin.³⁹⁵ De Indische afdeling kwam pas echt tot publieke en politieke actie in 1915, toen in Nederlands-Indië de discussie gaande was over het oprichten van gemeenteraden en een Volksraad. Charlotte Jacobs was toen al teruggekeerd naar Nederland. Vooralsnog waren de belangrijkste agendapunten van de afdeling: propaganda van het vrouwenkiesrecht in Nederland en het op gang brengen van maatschappelijk werk in Nederlands-Indië door vrouwen. Gezien de omvang van de activiteiten van vrouwen verspreid over de gehele archipel, die ontstonden vanuit dat ene initiatief van Charlotte Jacobs, moet vastgesteld worden dat zij een minstens zo imposante geschiedenis heeft geschreven als haar ‘meer roerige zuster’ Aletta.

De Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, afdeling Nederlands-Indië

In 1908, het jaar waarin de eerste Inlandse emancipatiebeweging Budi Utomo van de grond kwam, nam Charlotte Jacobs het initiatief tot het oprichten van een Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Waarom deed zij dit, waarom juist toen, hoe deed zij dit, wat hield het precies in en waarom betrok zij Marie Kooij-van Zeggelen bij haar initiatief?

De strijd voor het vrouwenkiesrecht in Nederland - ooit aarzelend en onder veel tegenwerking in 1894 begonnen - bereikte in 1908 een belangrijk hoogtepunt in haar geschiedenis dankzij het uiterst succesvolle congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht in het Amsterdamse Concertgebouw. Het succes van deze jaarvergadering, die telkens door een ander land werd georganiseerd, was voor een groot deel te danken aan de tomeloze inzet van de leden van de Nederlandse afdeling, waarvan Aletta Jacobs sinds 1903 voorzitter was. Het congres was een uitgelezen moment om de focus te richten op de vrouwenkiesrechtzaak in Nederland. Dankzij de grote aandacht van de media had het bovendien een forse toestroom van nieuwe leden tot gevolg. Vooral de onvermoeibare rol van de presidente Aletta Jacobs werd royaal geprezen, nationaal en internationaal. Dit alles moet Charlotte niet ontgaan zijn.

Dat Charlotte Jacobs al in een eerder stadium door haar beroemde zuster Aletta persoonlijk is aangespoord om ook in Nederlands-Indië de strijd voor verbetering van de positie van vrouwen aan te gaan is minder vanzelfsprekend dan het op het eerste gezicht lijkt. Het is vooralsnog niet hard te maken dat de beide zusters hierover geregeld contact met elkaar onderhielden. Een briefwisseling of zelfs maar een enkele verwijzing naar persoonlijk contact in openbare stukken ontbreekt. Dat Charlotte Jacobs op de hoogte was van de activiteiten van haar zuster op het gebied van het vrouwenkiesrecht is echter zeker; de Indische pers hield de actualiteit goed bij, en schreef zeer geregeld over de inmiddels wereldwijde vrouwenkiesrechtstrijd. Dat Charlotte Jacobs die Indische pers moet hebben gevolgd, staat bijna letterlijk in een terugblik van oud-hoofddredacteur Hans van de Wal van het *Bataviaasch Nieuwsblad*, in een fragment dat handelt over de wekelijkse causerie *Vrijdag-Pratje* dat toenmalig hoofddredacteur P.A. Daum schreef onder het pseudoniem Mokumér:

Deze [causerie] werd verslonden door den ambtenaar zoowel door de huisvrouw, door den particulier zoowel als door de onderwijzeres, door den militair zoowel als door de tokojuffrouw, door den advocaat zoowel als door de apothekeres. Zoo'n rubriek van een familiaar in sociëteitsstijl gehouden praatje over de dingen van den dag had toen nog geen enkel ander blad in Indië. Dat was het geheim van Mokumérs succes.³⁹⁶

Genoemde causerie verscheen vanaf 8 augustus 1889 tot enkele maanden voor Daums dood in 1898. Charlotte Jacobs was toen nog de enige 'apothekeres' in Nederlands-Indië en alhoewel de vrouwelijke apothekersbediende in de volksmond en in de krant ook geregeld 'apothekeres' werd genoemd moet het niet waarschijnlijk worden geacht dat Daum hier de vrouwelijke apothekersbediende bedoelde. In die jaren was niet alleen de vrouwelijke apotheker in Nederlands-Indië een bijzonderheid maar

ook het vrouwelijke personeel. Daarnaast noemt Daum de apothekeres in één adem met de advocaat en niet met de tokojuffrouw of militair. Anders gezegd: Daum legt duidelijk een kwalitatieve relatie tussen de woorden ‘advocaat’ en ‘apothekeres’ en tussen ‘militair’ en ‘tokojuffrouw’. Dat hij hier inderdaad de apothekeres Charlotte Jacobs bedoelt is daarom aannemelijk omdat hij ook advocaat en apotheker had kunnen zeggen maar bewust kiest voor de vrouwelijke vorm. Overigens zijn voor de gedachte dat de enige vrouwelijke apotheker in Nederlands-Indië de Indische kranten las wel andere bewijzen te vinden, namelijk daar waar zij zelf in de kranten reageerde op kritiek op haar handelen en dat van haar ‘medestrijdsters’.

De kranten schreven dan wel geregeld over de ‘vrouwenkwestie’ maar dat gebeurde niet altijd objectief; niet zelden had het redactioneel aangaande deze kwestie een badinerende ondertoon. Sommige kranten namen de vrouwenkiesrechtzaak lange tijd niet serieus en zagen het vooral als een bron van (leed)vermaak. Dat resulteerde soms in lang niet altijd even begrijpelijk of relevant commentaar.

Vrouwenkiesrecht in Indië! De eer is ditmaal aan Batavia. Nog zijn we niet uitgeklaagd over het gemis van mannenkiesrecht of daar komt zowaar een dame, die de wenschelijkheid, neen de noodzakelijkheid van vrouwenkiesrecht betoogen gaat. En de bijeenkomst daarvoor uitgeschreven was zeer drukbezocht. Lijkt het niet een aaneenschakeling van wonderen? De inleidster, mevr. Kooij-van Zeggelen, wees op de dwaalbegrippen, die thans nog bij ontwikkelde menschen bestaan over de vrouwenbeweging. Wanneer zij dat woord maar hooren denken zij al aan de door de politie opgebrachte suffragettes in Engeland, aan oude leelijke jongejuffrouwen, die middels de “beweging” wraak willen nemen op de mannen, die haar hebben “laten zitten.” En toch heeft de vrouwenbeweging een ander doel! Het is geloof ik, niet noodig nog eens dat doel uiteen te zetten. Waar Mevr. Kooij vooral haar spijt over uitsprak, was dat vrouwen zelf nog zo weinig bekend zijn met wat haar zusters in Europa willen. En die er wel mee bekend zijn, vragen vaak: voelt ge u zoo ongelukkig zonder dat kiesrecht? Alsof men op de toekenning van een recht moet wachten, totdat men zich zonder dat recht ongelukkig voelen gaat!

[...] ‘De vrouwenbeweging wint steeds meer terrein, en er is dan ook eigenlijk nog maar één vijand te overwinnen, dat is het conservatisme. Die vijand scheen hier al overwonnen, want behalve dat niemand zich op deze bijeenkomst voor het debat opgaf, werd Mevrouw Kooij aan het einde van haar betoog daverend toegejuicht. Zou men daaruit de conclusie mogen trekken dat we in Indië verder zijn dan in Holland? Maar dan is het dubbel schande dat we hier – zoowel mannen als vrouwen – nog steeds in onmondigheid rondwandelen! Mevrouw Kooij herinnerde aan het slot van haar rede aan de woorden van dr. Aletta Jacobs: ‘Vrouwen van alle landen, vereenigt u.’ Ik zou willen roepen: Mannen en vrouwen van Indië, vereenigt u.³⁹⁷

Overigens bestond ook onder vrouwen zelf de nodige scepsis. Beata van Helsdingen-Schoevers schrijft in haar bundel *Indië en Europa*:

Ik heb me wel eens afgevraagd, wat eigenlijk de vrouwenkiesrechtgroep hier in Indië voor reden van bestaan heeft. Ben ik erg ver mis, als ik zeg, dat zij alleen en slechts met haar geld de beweging in Holland steunen kan? Nu is hier verder dan onmiddellijk aan vast te knopen de vraag, of een afzonderlijke afdeeling van de VvV. wel noodig is – maar daar betreden we het huishoudelijke terrein van de Vereniging. Hier heeft niemand nog kiesrecht, het gemeentelijke in een paar hoofdplaatsen uitgezonderd en nog geen vertegenwoordiging. Dus voor het vrouwenstemrecht is het redeloos gedoe. Maar wenschelijk zou het zijn de groote lijn in het oog te houden, en zoo al niet voor het “kiesrecht” dan toch voor de beweging te ijveren. En daarom zou een aan de omstandigheden aangepaste Marijtje, die de Indische binnenlanden zou bereizen, hier zo'n goed werk kunnen doen.³⁹⁸

Bovenstaand artikel moet geschreven zijn rond 1913, aangezien Van Helsdingen in haar stuk de Grondwetsherziening van dat jaar memoreert. Daarin werd het voorstel tot wijziging van het kiesrecht van de commissie Heemskerk behandeld. Het voorstel sneuvelde, ondanks de openbare protesttocht die vanuit de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht werd geïnitieerd.³⁹⁹

Het is opmerkelijk dat uitgerekend Van Helsdingen kritisch is over de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Vooral van deze vrouw, die bekend stond om haar onverholen kritiek op de traditionele opvoeding van vrouwen en meisjes en die er in haar stukken in de krant steeds op hamerde dat meisjes dezelfde kansen moesten krijgen als jongens zou men een positievere grondhouding verwachten ten opzichte van de vrouwenkiesrechtstrijd. Dat een huwelijk en een carrière met elkaar verenigbaar zouden zijn, betwijfelde ze openlijk:

En ik dacht: er zou nooit plaats kunnen zijn in mijn leven voor iets anders, vooral niet voor liefde en toewijding, omdat heel mijn zijn in beslag werd genomen door mijn werk en mijn levensdoel, het willen vooruitkomen, altijd hooger op.⁴⁰⁰

Totdat ze tot over haar oren verliefd werd op de charmante Jacques Jelle van Helsdingen, trouwde en binnen twee jaar moeder werd.⁴⁰¹

Indië en Europa is een bundeling van de vele artikelen die Van Helsdingen schreef en die in 1929 werd gerealiseerd, negen jaar na haar dood. Het pessimisme van Van Helsdingen was niet geheel onterecht; pas in 1935 kwam de eerste vrouw in de Volksraad van Nederlands-Indië, de Nederlandse Cor Razoux Schultz-Metzer. Passief

en actief kiesrecht voor Inlandse vrouwen was pas respectievelijk in 1938 en 1941 een feit.

Hoe het ook zij, de aandacht in Nederlands-Indië voor de vrouwenkiesrechtstrijd die in de rest van de wereld om zich heen greep moet een welkome breuk betekend hebben in de vaak apathische werkelijkheid van het leven van de Europese vrouw in Nederlands-Indië. Ervaringsdeskundige Marie Kooij-van Zeggelen wist als geen ander te verwoorden hoe groot de teleurstelling kon zijn:

Nieuwkomers die dachten er een tropisch paradijs aan te treffen, kwamen vaak van een koude kermis thuis. Het leven in de tropen kon er zowel lichamelijk als geestelijk zwaar zijn. Vooral voor Europese vrouwen, die vervuld van de hoogste verwachtingen en met Hollandse veerkracht naar Nederlands-Indië waren gereisd. Zij moesten vaak ontdekken dat hen weinig anders wachtte dan verveling, futloosheid en ledigheid.

[...] Vrouwen die uit een intellectuele, artistieke omgeving komen, missen hier alles, vooral als zij jong hier komen en het leven haar nog niet gevormd heeft. Het is zoo verschrikkelijk, dat eeuwige groen, dat eeuwige thuiszitten tusschen de witgekalkte muren, de vervelende visites bij wildvreemden, de onbeduidende praatjes, de totale afwezigheid van alles wat kunst is.... en wel voornamelijk voor de vrouw is het vreselijk, want de mannen hebben hun werk en na het bezig zijn wacht ons hier niet een gezellig loopje op straat zooals in Holland, eene door den frisschen wind opwekkende aanraking, die lichaam en geest goed doet.⁴⁰²

Marie Kooij-van Zeggelen en haar aandeel in de vrouwenbeweging

Dat Charlotte Jacobs Marie Kooij-van Zeggelen bij haar plannen betrok, ofschoon de twee vrouwen elkaar niet persoonlijk kenden, is niet zo vreemd. Marie Kooij-van Zeggelen kan beschouwd worden als een van de 'draagsters van de ethische mentaliteit,' en was als schrijfster én ervaringsdeskundige een belangrijke bron van informatie over leven en taken van de Europese vrouw in een koloniale setting. Tijdens haar jaren in Nederlands-Indië ontwikkelde zij zich tot een belangrijke pleitbezorgster van de vrouwenkwesitie.⁴⁰³

Maria Christina Van Zeggelen (1870-1957) groeide op in een kunstzinnig milieu in Den Haag.⁴⁰⁴ Haar vader genoot

Afb.26: Marie Kooij-van Zeggelen (1870-1957)

bekendheid als dichter; zijn derde echtgenote en de moeder van Maria Christina schilderde niet onverdienstelijk. Muziek, schilderkunst, toneel en literatuur speelden in het leven van Maria Christina een belangrijke rol. Zelf volgde ze enige jaren lessen op de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag totdat ze in 1890 trouwde met Herman Adrianus Kooij, een tweede luitenant in het Nederlands-Indische Leger. Met hem vertrok ze naar Nederlands-Indië, waar ze hem 26 jaar trouw volgde bij zijn vele overplaatsingen. Over haar leven en dat van Europese vrouwen in Nederlands-Indië – dat ze voornamelijk als buitengewoon geestdodend ervoer – schreef ze vele verhalen die onder verschillende titels gebundeld zijn. Na de dood van haar enige kind in 1897 begon ze verhalen te schrijven voor een nichtje in Holland. Ze schreef kinderboeken en publiceerde in kindertijdschriften. Schrijven betekende voor haar een goede manier om de verveling te verdrijven. Alleen op Celebes, waar haar man van 1905 tot 1907 gestationeerd was als civiel gezaghebber, schijnt zij zich gelukkig te hebben gevoeld, omdat ze daar de gelegenheid kreeg om zich op een zinvolle wijze met de bevolking te verstaan.

In veel van de verhalen die Kooij-van Zeggelen publiceerde klinkt duidelijk de sympathie door voor de ethische politiek. Zij schreef regelmatig voor het *Damesweekblad voor Indië*, vanaf 1906 een geïntegreerde bijlage van het *Soerabaiasch Handelsblad*. Terugkerende thema's in haar stukken waren scholing van minderbedeelden of minderbegaafden, onderwijs in het algemeen en gratis vakanties voor onbemiddelde kinderen en de strijd om het vrouwenkiesrecht in de wereld in het bijzonder. Zo schreef zij onder meer in het *Damesweekblad* nummer 31 van april 1908 een groot artikel over Nellie van Kol, schrijfster, feministe en onder meer gouvernante in Nederlands-Indië. Bekend van Nellie van Kol zijn 'Brieven aan Minette', over haar leven in de kolonie aan de zijde van haar man, ingenieur Henri Hubert van Kol. Hij was officier in het Nederlands-Indische Leger maar werd later Tweede-Kamerlid en een van de oprichters van de SDAP. Nellies brieven werden gepubliceerd in het *Soerabaiasch Handelsblad* vanaf 1881 en later, in 1884, gebundeld. In de bundel van Kloek et al. wordt ze 'een van de oprichtsters van de (Nederlandse) Vereniging voor Vrouwenkiesrecht' genoemd, maar dat is niet juist.⁴⁰⁵ Wel zat ze in 1893 in de statutencommissie ter oprichting van deze Vereniging. In 1894, het oprichtingsjaar van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, woonde zij nog in België. Daar richtte ze samen met de Gentse socialiste Emilie Claeys de Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond op. Kooij-van Zeggelen was ervan overtuigd dat de Europese vrouw een bij uitstek 'opheffende' taak had in de kolonie en dat droeg zij ook uit. In *Van vrouwenlevens 1813 - 1913* gaat zij gedetailleerd in op de mooie taken die zij zag voor de Europese vrouwen in Nederlands-Indië. Frappant is dat zij deze vrouwen niet als een eenvormig type ziet, maar hen beschouwt als

aparte entiteiten met elk hun eigen kwaliteiten: de ambtenaarsvrouw, de vrouw in het zendelingswerk, de verpleegster, de dokter en de apothekeres en zo verder. Hieronder volgen enkele citaten uit deze bundel:

Aan de ambtenaarsvrouw zullen wij dus wel de eerste kenmerken van vrouwelijke beschaving in de kolonie te danken hebben.

Groot aandeel in de directe morele beschaving van het volk heeft zeer zeker de vrouw van de zending.

Europeesche vrouwen van wie zeer zeker een groote invloed ten goede is uitgegaan, niet zozeer op de bevolking als wel op eigen rasgenooten en den Indo-Europeaan, zijn de onderwijzeressen.

Zelfs wanneer zij in bovenvermelde bundel de Inlandse regentendochter Kartini ter sprake brengt, die zich aan de strenge *adat*-eisen trachtte te ontworstelen en symbool werd voor de vrijheidsstrijd van de Indonesiërs, laat Kooij niet na het aandeel van de Europese vrouw in het ontwikkelingsproces van de bevolking te benadrukken:

De Indische adel is in duizenden ijzeren banden geklemd. Dat een vrouw als Kartini zich daaruit heeft pogen te bevrijden is een bewijs van haar grooten nobelen geest, doch ook van den veredelende invloed die Westersche vrouwen als mevrouw Nelly van Kol en Mevrouw Abendanon, die zij Kartini in haar boek "moeder" noemt op haar gehad hebben.⁴⁰⁶

Het kan niet ontkend worden dat hieruit een zeker superioriteitsgevoel spreekt, doch dit was in die tijd niet ongewoon; Jansen constateert dat ook de teksten van Aletta Jacobs een bijzondere mengeling zijn van vrouwelijkheid en kolonialisme. Jansen analyseerde de *Reisbrieven* van Aletta die zij schreef tijdens de wereldreis die zij in 1912 maakte met Carrie Chapman Catt, presidente van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht. In het vrouwelijke element - 'vrouwen spreken niet met dezelfde onverbloemd koloniale stem als mannen' - onderscheiden deze teksten zich van die van mannen, maar teksten van vrouwen zijn qua inhoud en beeldspraak 'vaak net zo stereotiep en koloniaal als teksten van mannen.' Jansen citeert Jacobs onder meer in een veelzeggende zin:

Van een volk dat uit zichzelf zoo beschaafd is, moreel en hoog staat, kan met goede leiding wat goeds groeien. Op die leiding kom 't echter aan.⁴⁰⁷

Aletta Jacobs maakte er in haar vele toespraken die zij tijdens deze reis hield geen geheim van dat zij de ‘zedelijke verheffing van de maatschappij’ als het belangrijkste doel van de vrouwenbeweging beschouwde. De woorden ‘ethisch’ en ‘zedelijk’ werden niet alleen als synoniem beschouwd maar domineerden het politieke en maatschappelijke discours. ‘Ethisch’ was in zeker zin een modewoord in die dagen.⁴⁰⁸ Het woord ‘zedelijk’ werd in dit verband geïntroduceerd door Koningin Wilhelmina die in haar troonrede van 1901 haar onderdanen eraan herinnerde dat het gehele regeringsbeleid doordrongen diende te zijn van het besef, dat Nederland ‘tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen.’⁴⁰⁹

De Europese elite

In haar bundel essays *Women and the Colonial State* karakteriseert Locher-Scholten deze vroege vorm van Hollands feminisme in Nederlands-Indië als Euro-en zelfs ethnocentrisch, racistisch en elitair. Het stelt de Europese vrouw voor als de redder van de Europese beschaving en daarom als de aangewezen figuur om een publieke rol in de Indische politieke discussie te vervullen. Europese vrouwen in de kolonie hadden zichzelf volledig aangepast aan de koloniale context, zegt Locher-Scholten, ‘hoewel ze het stemrecht niet exclusief tot henzelf beperkten, liet hun argumentatie weinig ruimte over voor de rechten van de Indonesische vrouw.’ (-) ‘Het was een koloniaal feminisme, beperkt door de restricties van de koloniale mentaliteit zelf.’⁴¹⁰ Als Aletta Jacobs in 1912 Nederlands-Indië bezoekt en de Indische afdeling voor Vrouwenkiesrecht toesprekt, constateert ze tot haar vreugde dat zich onder haar toehoorders enkele Indonesische vrouwen bevinden. Indonesisch feminisme ontstond pas na de oprichting van Budi Utomo in 1908, toen de echtgenoten van bestuursleden van deze eerste Indische emancipatoire organisatie zich in Wanita Utomo verenigden.

Het lijkt geen twijfel dat Charlotte Jacobs ook op de hoogte was van de artikelen van Kooij-van Zeggelen in het *Damesweekblad voor Indië*. Andere in Nederlands-Indië verschijnende kranten namen geregeld artikelen hieruit over of plaatsten wekelijks de inhoudsopgave van dit periodiek. Dat maakt aannemelijk dat Charlotte Jacobs, hoewel zij haar niet persoonlijk kende, met Van Zeggelen contact zocht, om samen met haar het plan van het oprichten van een Indische afdeling voor de Vereniging van Vrouwenkiesrecht te bespreken. Zij moet ervan overtuigd zijn geweest dat iemand als Kooij-van Zeggelen een goede en welbespraakte pleitbezorgster zou kunnen zijn voor de vrouwenkiesrechtzaak in Nederlands-Indië. Welbespraakter dan zijzelf en overduidelijk met een indrukwekkender en gevarieerder netwerk van vrouwen in de kolonie dan Charlotte Jacobs, die zich vooral leek te omringen met familieleden.

In het Gedenboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht beschrijft Kooij hoe zij samen met Charlotte Jacobs aan de basis stond van de Indische afdeling van de Vereniging:

Mijn gedachten gaan terug naar dien merkwaardigen dag toen het verzoek tot mij kwam eens bij Charlotte Jacobs, die ik toen nog maar van aanzien kende, te komen. Mw. Heuvelink-Rotgans die mij dat verzoek overbracht, zeide erbij, dat het was om mij eens “over het vrouwenkiesrecht” te spreken.⁴¹¹

Het had voor Kooij nauwelijks een beter tijdstip kunnen zijn, schrijft ze. Kort daarvoor was ze aangenaam getroffen door een wervend artikel over vrouwenkiesrecht in *De Gids* van de hand van ene Martina Kramers. Het artikel had haar ogen geopend, had haar doen beseffen dat over vrouwenrechten praten en filosoferen, erover schrijven, niet voldoende is; dat men iets kon doen, ook al zat men in Nederlands-Indië, zo ver van de actie.

Het was juist op zoo'n oogenblik dat het verzoek van Charlotte Jacobs tot mij kwam, (merkwaardig, zij die mij niet eens kende, die eigenlijk niets van mij afwist).

Betwijfeld moet worden of Charlotte Jacobs werkelijk niets van Kooij afwist. Er is namelijk sprake van een connectie tussen beide vrouwen: in haar bijdrage aan het boek van jonkvrouw A. van Hogendorp: *Van vrouwenleven 1813-1913* schrijft Kooij onder meer over projecten die her en der in de kolonie door toedoen van Europese vrouwenverenigingen tot ontwikkeling en bloei kwamen.⁴¹² Hieruit blijkt ook Kooijs grote netwerk. In een indrukwekkende opsomming wordt ook de naam van ene mevrouw De Clercq Zubli-Jacobs genoemd, die in Palembang de Inlandse kantindustrie gestimuleerd zou hebben. Genoemde mevrouw De Clercq Zubli-Jacobs was Jeanne, dochter van Julius Karel Jacobs en dus de volle nicht van Charlotte. Zij woonde met haar man Jacques de Clercq Zubli, in Palembang, waar in 1899 hun zoon Julius Karel Isaac werd geboren. Op een foto in *Vertrouwd en Vreemd* staat zij met haar echtgenoot en zoon bij Charlotte Jacobs in de tuin.^{413, 414} Op de bewuste foto staat ook, gekleed in het zwart, Antonia Jacobs-Bosch, de weduwe van Julius Karel, die in 1895 overleed. Zij woonde sinds de dood van haar man bij Charlotte Jacobs in Batavia. Bewijs daarvan is te vinden in Kleian's adresboek van 1898. Daar staat zij geregistreerd als bewoner op hetzelfde adres als Charlotte Jacobs.⁴¹⁵ Er was in 1908 zeker al sprake van een connectie tussen Kooij en Jacobs; de beide vrouwen hadden elkaar wellicht nog nooit ontmoet, maar gezien bovenstaande kan worden aangenomen dat zij zeker van elkaars bestaan op de hoogte waren.

Speerpunt: steun aan de Europese strijd voor vrouwenkiesrecht

Kooij had Jacobs nog gevraagd: 'Zou u zulk een beweging niet hinderen in uw werkkring? Zouden zij die haar bespotten uw apotheek niet voorbijgaan?' Maar daar was Jacobs niet zo bang voor.

Dat moeten zij dan maar doen, zeide Charlotte, ik voel het als een plicht de vrouwen wakker te roepen.⁴¹⁶

Een week na de ontmoeting van Jacobs, Kooij en Heuvelink hadden zij een voorlopig bestuur gevormd en was de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht een feit; Jacobs was presidente, Kooij secretaresse en Heuvelink penningmeesteresse. Als lid trad ook mevrouw S.H. Pownall-Folmer toe tot dit bestuur. In diverse Indische kranten werd een oproep geplaatst:

Daar er in den laatsten tijd hier en daar stemmen opgaan, die vragen of de vrouw in Indië geheel geen belang stelt in dat, wat bijna de geheel intellectuele vrouwenwereld in Europa, Amerika en Australië bezighoudt, n.l. het Kiesrecht der Vrouw, vestigen wij er de aandacht op, dat het hier ter stede gelegenheid bestaat zich aan te sluiten bij een groep vrouwen, die een afdeling Ned. Indië v. V.K. willen oprichten. [-]

De kring heeft zich in korten tijd al uitgebreid, maar het zou wenschelijk zijn, dat hij nog grooter werd, teneinde de goede zaak te kunnen steunen. Diegenen, wien de evolutie ter harte gaat, 't zij man of vrouw, kunnen aansluiting wenschende bij deze jonge vereniging, hun naam en adres opgeven aan mejuffrouw Charlotte Jacobs, Menteng, Weltevreden.

w.g. M. K - v. Z.⁴¹⁷

In het verslag in bovengenoemd Gedenkboek maakt Kooij melding van vele brieven van vrouwen vanuit de hele archipel en al een kleine honderd leden in de eerste maanden. De brieven sterkten de initiatiefneemsters in hun overtuiging dat er voor de kiesrecht kwestie ook in Nederlands-Indië voldoende belangstelling bleek te bestaan. Aan de eerste openbare vergadering ter bespreking van het belang van vrouwenkiesrecht door de prille Indische afdeling op 18 december 1908 werden de nodige krantenkolommen gewijd. Het vlammend betoog van Marie Kooij voor een goed gevulde zaal rekende af met een aantal - in haar ogen - 'dwaalbegrippen' waar de vrouwenkiesrecht kwestie mee geconfronteerd werd, een verkeerde beeldvorming die zowel door onbekendheid met het fenomeen als door het militante gedrag van

de Engelse suffragettes veroorzaakt zou zijn. De Indische afdeling nam nadrukkelijk afstand van de manier waarop deze vrouwen hun strijd voerden. In geregelde – maandelijke – bijeenkomsten werden de doelstellingen van de afdeling uiteengezet, in zowel ‘gezellige’ als meer zakelijk getoonzette avonden in de Vrijmetselaarsloge te Batavia met lezingen waarin – naast ‘Nut en Noodzaak van Vrouwenkiesrecht’ – ook onderwerpen aan bod kwamen als: ‘Kinderwet’ en ‘Co-educatie’. Die doelstellingen golden primair het bijeenbrengen van Europese vrouwen om hen te interesseren voor een eventuele prominentere rol in de (Indische) samenleving. Daarnaast beoogden de initiatiefnemers, door het verspreiden van kennis over de vrouwenbeweging in brede zin, vanuit Nederlands-Indië ondersteuning van de vrouwenkiesrechtstrijd in Nederland te bewerkstelligen. Mogelijk speelde ook de gedachte mee dat men, mits men beter was voorbereid en voorgelicht, aan die strijd zou gaan deelnemen als men eenmaal weer terugkeerde naar het moederland. Gesteld kan worden dat de Indische afdeling in de beginjaren een gematigd – Kooij noemt het: ‘vredelievend’ – karakter had en uitging van de gedachte dat vrouwen hun bijzondere – typisch vrouwelijke – eigenschappen en talenten zouden kunnen inzetten in dienst van de maatschappij. Locher-Scholten noemt de organisatie ‘een conservatieve feministische organisatie,’ onder meer omdat zij het militante karakter van de Engelse suffragette-organisatie afwees en de overtuiging uitdroeg dat de plaats van de vrouw in het gezin lag. Scholten meent dat het streven van de Indische afdeling primair gericht was op het verenigen van Europese vrouwen in de kolonie en hen voorbereidde op een meer publieke rol in de samenleving. ‘Er was geen sprake van lidmaatschap van Indonesische vrouwen, zeker niet in de beginjaren.’⁴¹⁸

Wat verstaan wij eigenlijk onder het woord Vrouwenbeweging? Is het de naam voor het streven van een groep vrouwen die zich op meer of minder militante wijze tegen de bestaande toestanden keert? Of eene voor de vereende krachten van hen, die haar vrouwelijke talenten en eigenschappen in dienst der maatschappij stellen? Mij dunkt dat het woord ‘Vrouwenbeweging’ beide elementen in zich sluit, want het eene is nauw met het andere verbonden. Zoodra vrouwen zich op het terrein, waarop zij zich zoo bij uitstek thuis gevoelen, n.l. dat der liefdadigheid, ziekenverpleging, kinderverzorging, in één woord waar goed werk te doen valt voor zwakkeren en misdeelden, komen zij, de eene iets vlugger dan de ander, bijna zeker in botsing met de bestaande toestanden. Als natuurlijk gevolg ontstaat uit de meest actieven en krachtigsten hunner, de groep no 1, die ik duidelijkheidshalve “de strijdende” zal noemen. De lezer koppele aan dit bijvoeglijk naamwoord geen wandaden als vernieling van kunstschaten, brandstichting etc. (wanhoopsexcessen waartoe de Engelsche vrouwen gedeeltelijk gekomen zijn door abnormale toestanden) maar eerder een aanduiding van het moeilijke werk, oorzaken aan te tasten, die slechte gevolgen hebben. Die oorzaak willen opzoeken en in beter paden willen leiden noem ik dus de “strijdende” groep. Hen die de gevolgen willen verzachten de “vredelievende.”⁴¹⁹

Kooij schaarde Charlotte Jacobs in dit stuk onder de “strijdende” groep als stichtster van de Indische afdeling voor Vrouwenkiesrecht. In dit verslag geeft zij voorts een opsomming van succesvolle projecten en activiteiten die eind negentiende eeuw, begin twintigste eeuw door Europese vrouwen in Nederlands-Indië zijn opgezet, van vrouwentijdschriften tot vrouwenbonden, van een Vakantiekolonie tot Jonge Vrouwenscholen, van een vereniging ter verhoging van het zedelijk bewustzijn en karakteropbouw van Indische meisjes tot aan steunfondsen voor Inlandse meisjes die arts wilden worden, zoals Charlotte Jacobs deed. Volgens Kooij hadden dergelijke initiatieven hun oorsprong in de “strijdende” groep maar werden uitgewerkt vanuit een meer “vredelievend” standpunt. Voor Kooij was het zonneklaar dat de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht het beginpunt was van waaruit Europese vrouwen tal van activiteiten ontplooiden en die voor de Inlandse elite een stimulans bleken om hun eigen doelen en idealen vorm te geven. ‘Indië heeft zijn beschaving grootendeels aan de Europeesche vrouwen te danken en wat de Europeesche vrouwen in de laatste tien jaar op maatschappelijk gebied gedaan hebben, is niet weg te cijferen.’⁴²⁰ 1912 moet het beste jaar van de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht zijn geweest, toen de afdeling meer dan zeshonderd leden telde in zeker acht secties. Dat de succesvolle propagandareis die Aletta Jacobs en Carrie Chapman Catt – presidente van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht - in dat jaar door de wereld maakten, een belangrijke aanjager voor de populariteit van de kiesrechtstrijd was, is evident. In korte tijd werden meerdere afdelingen opgericht, zowel op Java als op Sumatra. Helaas dreigde de vereniging al snel aan haar succes ten onder te gaan. De snelle expansie luidde het einde in van de invloed van de Bataviasche afdeling, zeker na het vertrek in 1912 naar Nederland van haar toenmalige zeer actieve presidente Josephine Baerveldt-Haver. Kooij schrijft over die hapering in de aanvankelijk succesvolle opmars van de vrouwenkiesrechtzaak in Nederlands-Indië:

Iedereen die de Indische toestanden kent, zal moeten toestemmen dat, waar zich zulk een groep eener vereeniging gevestigd heeft, bestaande uit zoovele afdelingen, die groep geen lichaam van eenige betekenis kan vormen als er geen contact tusschen de afdeelingen bestaat.⁴²¹

Er werden dan ook maatregelen genomen om dat contact te herwinnen door het hoofdkantoor te verplaatsen naar het meer strategisch op Java gelegen Bandoeng en een correspondentie aan te stellen die het contact met de afdelingen zou moeten onderhouden. M. Nittel-de Wolff van Westerrode heeft zich lange tijd met die taak beziggehouden tot ook zij naar Nederland vertrok. In 1917 evalueert zij deze periode als volgt:

Wij hadden nu hier een gelegenheid onze vrouwelijke inzichten te toetsen aan de algemeen geldende en konden in het debat die kenbaar maken opdat men zien zou, hoe vaak in vele gevallen het inzicht van de vrouw afwijkt van het sinds eeuwen door mannezeden en mannenwetten gevormde en heerschende manneninzicht.⁴²²

Charlotte Jacobs en Josephine Baerveldt-Haver: strijd binnen de gelederen

Charlotte Jacobs mag dan door Marie Kooij als een “strijdende” partij gezien worden, de werkelijke “strijdster” binnen de Indische afdeling was Josephine Baerveldt-Haver. Zij kwam in 1890 naar Nederlands-Indië met haar man Jacques Baerveldt, tweede luitenant der artillerie van het KNIL. In 1901 – Baerveldt was inmiddels bevorderd tot majoor – verhuisden ze naar Batavia. Vanaf die tijd liet Josephine voortdurend van zich horen in artikelen in de kranten waarin zij op ‘duchtige’ wijze - zoals *De Locomotief* schreef - onderwerpen behandelde die haar na aan het hart lagen, met titels als: “vrouwelijke studentes”, “de economische onafhankelijkheid van de vrouw” en “werkt het verblijf in Indië denigrerend?”⁴²³

De vrouwenzaak was Baerveldt niet vreemd; als zuster van de radicale feministe Dora Haver was Josephine Baerveldt-Haver doordrongen van de noodzakelijkheid van de strijd van vrouwen voor gelijke rechten, zij het dat zij gematigder was dan haar zuster. In Nederlands-Indië was ze echter strijdbaarder dan de meeste kiesrechtstrijdsters aldaar, en zeker feller in de leer dan Charlotte Jacobs. Haar columns onder het pseudoniem Jos Veerbaldt in het *Soerabaiasch Handelsblad* waren goedgeïnformeerde, niet zelden opruiende stukken waarin zowel man als vrouw niet gespaard werd. Haar artikelen over tal van kwesties binnen het emancipatievraagstuk laten een gedreven feministe zien die de prangende kwesties goed over wist te brengen, zowel in woord als geschrift

Ja zeker, ik voel er heel veel voor; ik vind het werkelijk een der eerste eischen van onzen tijd, dat vrouwen medezeggenschap krijgen in het groote huishouden van den staat, en ik zou ook stellig wel lid willen worden van een vereniging voor vrouwenkiesrecht maar ik mag niet van mijn man. "Ik mag niet van mijn man!" Is het niet om bij te huilen, een volwassen mensch, die misschien reeds aan een of meer soortgenooten het leven schonk, een mensch die reeds in ruime mate haar zoo hoog verantwoordelijk plicht vervulde, te hooren zeggen over een zaak waarvan zij het goede, het rechtvaardige volkomen inziet: "ik mag niet van mijn man?" Is het niet beleedigend en voor dien man én voor die vrouw? En toch ... er zijn er heel wat zoo!⁴²⁴

Het toetreden in 1910 van Josephine Baerveldt-Haver tot het bestuur van de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, waar zij al direct secretaresse werd, betekende niet alleen een opleving van een ietwat ingedut gezelschap maar tevens van het – zij het tijdelijke – opzij treden in 1911 van Charlotte Jacobs als presidente, ten faveure van Josephine Baerveldt.

Mevrouw Baerveldt is een nieuwe ster voor de vrouwenbeweging in deze stad, iemand doorkneet in al wat tot die beweging behoort, bekwaam spreekster en handig debater, die als zoodanig reeds lang haar sporen in Nederland heeft verdiend, waar zij lange tijd midden in de beweging heeft gestaan en zich daaraan met hart en ziel heeft gewijd. Zulke verschijningen zijn hier zeldzaam en verrassend; het type van die moderne vrouw die de vooroordelen van en tegen hare sekse van zich afgeschud heeft en in het openbaar krachtig voor haar geslacht opkomt, daarbij uitnemend toegerust voor den strijd, zoowel wat kennis en ontwikkeling betreft als in de middelen, om deze aan te wenden ten bate van haar lotgenooten.⁴²⁵

Bovenstaand citaat komt uit het *Bataviaasch Nieuwsblad* dat in dit verslag vaststelde dat de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht na een hoopvol begin nogal was ingezakt en leed onder een tanende belangstelling. Die was, volgens de krant, niet in de laatste plaats te wijten aan een gebrek aan inspirerende en begenadigde sprekers als ook aan een vaak minder gelukkige keuze van de onderwerpen. De krant prees Baerveldt dat zij de vrouwenkwestie in Nederlands-Indië weer op de kaart zette, onder meer door de belangstellenden bij te praten over de activiteiten van Nederlandse Vereniging voor Vrouwenkiesrecht.

Al tijdens de vergadering in september bleek de stimulerende invloed van Baerveldt merkbaar; secretaresse Baerveldt kon melden dat zich voor de komende zes – maandelijke - bijeenkomsten al inleiders hadden gemeld. De eerstvolgende spreekster zou Charlotte Jacobs zelf zijn, die een voordracht over Florence Nightingale zou houden.⁴²⁶

In november 1910 begon het verschil in strijdbaarheid tussen Jacobs en Baerveldt zichtbaar te worden toen deze laatste tijdens de debatingavond van september met als thema ‘pro en contra vrouwenkiesrecht’ bij het voorlezen van de notulen van de voorgaande vergadering een zijdelingse opmerking maakte over het gedrag van een journalist tijdens deze bijeenkomst. In de daaropvolgende maanden verslechterde de relatie met de plaatselijke pers, dat zijn dieptepunt vond na de voordracht in december 1910 van de man van de secretaresse, de majoor der artillerie Jacques Baerveldt. Zijn stelling luidde: ‘De militante tactiek der Engelse suffragettes is verdedigbaar.’ Net als de daaropvolgende debatingavond over dit onderwerp in

januari 1911 werd zijn optreden en stellingname fel bekritiseerd door de pers, die vervolgens voortaan de toegang werd geweigerd tot de bijeenkomsten. Kennelijk nam het bestuur van de Vereniging voor vrouwenkiesrecht dit besluit niet unaniem, want op 31 maart 1911 maakte de *Sumatra Post* melding van een ‘allerhevigste ruzie’ tussen beide dames:

Het bestuur der suffragettes heeft onderling allerhevigste ruzie gehad. Zoals bekend, was presidente mej. Charlotte Jacobs – en wel mocht de draagster van dien naam, de schoonste herinnering aan dr. Aletta Jacobs wakker roepend, presidente zijn. Maar de eigenlijke kracht der vereniging is mevr. Baerveldt, geboren Haver, die in het Bat. Nieuwsblad, onder den naam van Veerbalddt, zeer ongenietelijke artikelen schrijft. Nu hebben die twee ruzie gehad – waarover is niet bekend. Maar zij, die zoo schoon kon verklaren, dat zij het woord verleende aan den man van mevr. Baerveldt, is nu geen presidente meer en mevr. Baerveldt *sendieri* zwaait den hamer. *Ad majoram suffragii gloriam!*⁴²⁷

Bij de pers had mevrouw Baerveldt afgedaan; vooral het *Nieuws van de Dag voor Nederlandsch-Indië* liet niet na voortdurend zure kritiek te leveren op alles wat de kiesrechtdames betraf. Zelfs op bijeenkomsten waar de kiesrechtdames niet zelf achter de kathedraal stonden werden ze door de pers nog met argusogen bekeken. Op een vergadering van het Nederlands-Indisch Onderwijzers Genootschap (NIOG) ontwaarde het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* Charlotte Jacobs in de zaal en sloeg daags daarna in de krant meteen weer toe:

Door luid applaus betuigden de aanwezigen hunne waardeering voor Mej. Perk's vlot en vrij voorgedragen inleiding. Bij het nu volgend debat, betoogde Mej. Charlotte Jacobs, indachtig het “Frappez, frappez toujours,” dat al het verkeerde, waarvan de inleidster gewaagde, bestond door het gemis van “Vrouwenkiesrecht.” De bekende tang op het even bekende varken. Het publiek scheen het verband ook niet recht duidelijk te zijn. Er kon voor Mej. Jacobs zelfs geen mager applausje op over schieten.⁴²⁸

In zijn veelgelezen altijd zeer persoonlijk getinte column *Zaterdagse Causerie* spotte hoofdredacteur Wybrands van het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* met de strijdbaarheid van de Indische ‘suffragettes’. Die zouden een voorbeeld moeten nemen aan hun Engelse collegae en letterlijk de straat op gaan om hun pleidooi kracht bij te zetten:

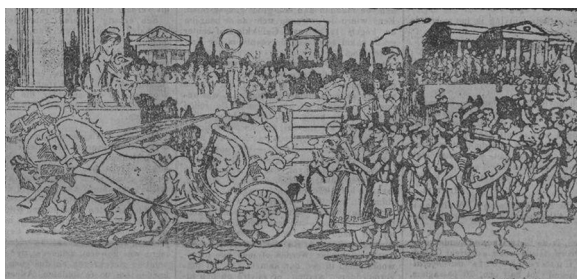
De propaganda-avond, op 1 Sept. a.s. waarvoor thans druk voorbereidende maatregelen genomen worden, zal naar het bestuur hier hoopt, het vrouwenkiesrecht-vraagstuk brengen onder de aandacht van velen, voor wie deze wereldstrijd nog zooveel onbekends heeft. Aldus Jos. Veerbalddt in het Bat. Nbl, het

orgaan der Onbegrepenen, der Idealisten en der Strijders. Het wil mij voorkomen dat, op het voorbeeld van Engeland, een Optocht het beste propaganda-middel zal zijn, en ik vermeet mij hier te publiceeren eene ontwerpschets van den teekenaar van dit blad, iemand die aan de Vrije Vrouwen een warm hart toedraagt. (-) Evenwel, gelet op Jos. Veerbaldt's meening: dat de propaganda zich krachtig naar buiten moet uiten, hebben wij de generalissima Charlotte Jacobs op een olifant geplaatst, en voor de Maagd van Orleans eene suffragette gekozen die — wat dat betreft — het voetspoor van Madam van Geert uit den Braga, eerlang hoopt te volgen.⁴²⁹

Afb.27: Spotprent van een optocht van de strijders voor het Vrouwenkiesrecht in het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* van 12 augustus 1911

In een eerdere column in februari van datzelfde jaar had de schrijver Charlotte het liefste gezien op een zegekar 'wier hand een der emblemten van haar nuttig beroep omklemt.'⁴³⁰

Afb. 28: Spotprent van een zegetocht der strijders voor het Vrouwenkiesrecht in het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* van 4 februari 1911

Als presidente verdween Charlotte Jacobs tussen maart 1910 en eind 1911 naar de achtergrond, totdat Majoor Baerveldt per februari 1912 eervol uit de dienst werd ontslagen en met zijn gezin naar Nederland vertrok. De Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht kreeg het zwaar; het verlies van de wervende kracht van mevrouw Baerveldt werd pijnlijk gevoeld. Niet door de pers, die constateerde tevreden dat de beweging nu wel ter ziele zou gaan.

Nu mevrouw Baerveldt weg is, gaat haare vereniging ook dood. En dat is maar goed ook.⁴³¹

Na het vertrek van Baerveldt-Haver pakte Charlotte Jacobs de draad weer op. Op de jaarvergadering van 8 maart 1912 werd een nieuw bestuur gevormd waarvan zijzelf het presidentschap tijdelijk waarnam tot een nieuwe kandidate zou worden gevonden. In haar openingsrede deelde zij mee dat zij zich tijdelijk voor het presidentschap beschikbaar had gesteld, 'omdat momenteel niemand anders daarvoor gevonden kon worden.' Zij wees er echter op dat zij deze functie onmogelijk kon blijven vervullen, omdat haar drukke bezigheden haar geen tijd gunden en omdat ze vond dat een jongere kracht hier beter op zijn plaats zou zijn. Jacobs was toen al 65 jaar, voor Indiëgangers een hoge leeftijd, waar de meesten rond hun 45^e met pensioen gingen. Vervolgens bracht ze genereus hulde aan de vorige presidente, mevrouw Baerveldt-Haver, die wegens vertrek naar Europa was afgetreden, en die, aldus Jacobs, om haar grote capaciteiten en de vrije tijd waarover zij kon beschikken wel de aangewezen persoon was om de vereniging te leiden.⁴³² Uit dit grootse gebaar komt een vrouw naar voren die zich er terdege van bewust was dat haar kwaliteiten niet lagen bij het aanvoeren van een strijd die in die jaren steeds heftiger gevoerd werd. In haar woorden lag tevens besloten dat zij – hoewel de vrouwenzaak haar zeker aan het hart ging - voor alles koos voor het belang van haar eigen onderneming. Uit verschillende krantenartikelen die over de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht geschreven zijn blijkt dat Charlotte weliswaar een bezielde maar niet bijzonder begenadigde voorzitter was. De Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht heeft tot het einde toe geen grote rol gespeeld in de discussies over vrouwenkiesrecht in Nederlands-Indië. De gematigde opstelling van de besturen, het door de vele overplaatsingen van de echtgenoten sterk wisselende ledental en noodzakelijke bestuurswisselingen als ook de verscheidenheid van politieke opvattingen binnen de gelederen zijn daarvoor als oorzaak aan te wijzen.

Charlotte Jacobs en S.O.V.I.A.

Op 24 augustus 1912 verscheen een bijzonder ingezonden stuk in het *Bataviaasch Nieuwsblad*. Het betrof een oproep tot financiële steun aan Inlandse meisjes die aan de S.T.O.V.I.A – voorheen *Dokter-djawa* school - wilden studeren.⁴³³ Omdat deze tekst een goed inzicht verschaft in het gedachtegoed van Charlotte Jacobs, wordt deze hieronder integraal weergegeven:

INGEZONDEN. EEN NIEUW ARBEIDSVELD VOOR DE INLANDSCHE VROUW.

Alle leden onzer indische maatschappij zullen buiten twijfel de Docter Djawa-school waardeeren als een der beste kweekplaatsen voor de ontwikkeling en verheffing der inlandsche bevolking en daarom zal het ieder verheugen dat thans het eerste inlandsche meisje geslaagd is voor het toelatingsexamen lot deze inrichting.

Feitelijk heeft de Docter Djawa-school haar deuren nooit gesloten voor vrouwelijke leerlingen, dit stond althans nergens beschreven, doch nu de eerste vrouwelijke student zich aanmeldde diende de toestemming van het gouvernement gevraagd te worden tot hare toelating en deze werd bereidwillig gegeven. Een groote stap dus in de goede richting, die tot zegen kan worden voor onze koloniën!

Aan vrouwelijke artsen toch, bestaat hier groote behoefte. Van medische zijde werd ons verzekerd dat zoowel op de verloskundige klinieken als in de grootere hospitalen de vrouwelijke arts volkomen op haar plaats zoude zijn. De inlandsche vrouw uit het volk roept eerst in uitersten nood een mannelijk arts; velen gaan te gronde uit gebrek aan geneeskundige hulp. Welk een uitgebreid arbeidsveld ligt hier dus niet braak voor de ontwikkelde inlandsche vrouw! Buitendien zou zij in groote mate het contact bevorderen tusschen de inlandsche wereld en de europeesche wetenschap. Engelsch-Indië dat een schare van vrouwelijke inlandsche artsen bezit, geeft hier het bewijs van. Wordt nu ook dit eerste inlandsche meisje tot den eerstvolgende cursus toegelaten, zoo zal haar toch geen kosteloze opleiding door het gouvernement verstrekt worden, zooals dit voor de jongelieden geschiedt, want als ambtenaar kan de inlandsche nog om tal van bezwaren niet geplaatst worden. Haar studie moet dus door haar zelve bekostigd worden en ook haar huisvesting zal zij zelve moeten betalen, daar zij uit den aard der zaak niet interne der Docter djawa-school kan zijn. Maar zij is onbemiddeld en kan dit dus niet. Het heet dus nu: de handen inéén slaan. Wij gevoelen allen, mannen en vrouwen in Ned. Indië dat het onze plicht is te zorgen dat deze eerste moedige poging eener jonge inlandsche vrouw geen schipbreuk lijdt op een finantieel te kort. Ditmaal doen wij geen beroep op geldelijke steun voor zwakken, zieken of minderwaardigen (die zeer zeker ook dienen geholpen te worden), maar juist voor de sterken, voor de beste krachten van het inlandsche volk die naar verdere ontplooiing vragen. Op dit meisje zullen meerderen volgen. De inlandsche vrouwenwereld is wakker geroepen, dit getuigt het oprichten der Kartinischool, dit getuigt het streven van dit meisje uit het volk. Daarom dient er een fonds in het leven te worden geroepen, waaruit zij en haar eventueele opvolgsters zullen kunnen studeeren en er verdere onkosten van kunnen worden bestreden. Wanneer dit fonds groot genoeg wordt zoude het zelfs dienen kunnen voor datgene waaraan, zijn er eenmaal vrouwelijke inlandsche artsen, van zelf behoefte komt: n.I. hospitalen voor inlandsche vrouwen, waaraan inlandsche vrouwelijke artsen verbonden zijn. Dit is wel nog een ver toekomstbeeld, maar wij weten het „gouverner c'est prévoir”. Wie helpt ons aan de uitvoering van dit plan? Iedere gave hoe klein ook, is een steentje voor het groote gebouw en wie eraan wil mede helpen dit op te richten zende zijn bijdrage aan het voorloopig bestuur der Vereeniging tot het vormen van een studiefonds voor opleiding van vrouwelijke inlandsche artsen. Charlotte Jacobs, Presidente, N. Hazeu, Vice-presidente. M. C. Kooij v. Zeggelen. 1e Secretaresse. A. Hellemans- v. Velthoven, 2de Secretaresse. J. C. D. Wefers Bettink- v. d. Bussche, Penningmeesters.

Uit een bronnenpublicatie van Dr. S.L. van der Wal blijkt dat het initiatief, dat in officiële koloniale bronnen een 'krachtdadige aandrang die uit kringen van

vooruitstrevende vrouwen wordt uitgeoefend' wordt genoemd, ook tot de hoogste bestuurskringen is doorgedrongen.⁴³⁴ Van der Wal moet echter vaststellen dat de toenmalige Gouverneur-Generaal Idenburg de tijd nog niet rijp achtte voor onderwijs aan Inlandse meisjes uit de hoogste Javaanse kringen. 'Eerst moest de [Inlandse] man tot meerdere ontwikkeling gebracht worden! Anders zou er 'n wanverhouding in de gezinnen ontstaan en in 't huwelijksleven tot allertreurigste toestanden leiden.'⁴³⁵

Wat precies de aanleiding is geweest voor het -vooruitstrevende - initiatief van Charlotte Jacobs is onduidelijk. Zeker is dat Aletta een en ander heeft aangekaart tijdens een bezoek aan Gouverneur-Generaal Idenburg in zijn residentie in Buitenzorg op 18 april 1912. In haar *Reisbrieven* vertelt zij over deze ontmoeting, tijdens welke ze onder andere gesproken heeft over de toelating van Inlandse meisjes tot de *Dokter-djawa*-opleiding. Jacobs schrijft dat Inlandse meisjes die zich aanmeldten 'altijd onder een of ander voorwendsel' werden afgewezen, terwijl - in haar visie - de werkelijke reden was dat het departement moeilijkheden voorzag in 'het gezamenlijk met de jongemannen te ontvangen medische onderwijs.' Wat Aletta Jacobs hier veronderstelde is vrijwel zeker bezijden de toenmalige werkelijkheid maar moet eerder geïnspireerd zijn door haar eigen ervaringen als studente geneeskunde. Zo werd haar voor de lessen van Professor Salverda, hoogleraar dierkunde en vergelijkende anatomie, een aparte ruimte aangeboden, zodat ze deze lessen niet samen met de jongens hoefde bij te wonen. In haar *Herinneringen* schrijft zij daarover:

Van de bijzondere gunst om sommige lessen afzonderlijk te mogen ontvangen heb ik niet veel gebruik gemaakt. Na de tweede afzonderlijke les in vergelijkende anatomie van Professor Salverda, ben ik met dien lieven, geduldigen leermeester gaan praten. Ik was namelijk tot de conclusie gekomen, dat ik verstandiger deed mij van meet af aan te beschouwen als de gelijke van d jonge mannen, wier rechten en plichten als student ik wenschte te deelen. Voor hen en ook voor mij was het beter, van den aanvang af te wennen aan het feit, dat de colleges waarin zij wetenschappelijke onderwerpen op wetenschappelijke wijze hoorden te behandelen, voortaan ook door een vrouw werd bijgewoond.⁴³⁶

Meisjes werden dus niet tegengehouden maar ook niet gestimuleerd om op S.T.O.V.I.A. te gaan studeren. Van een vrije - lees: betaalde - studie en restitutie van andere noodzakelijk kosten zoals huisvesting kon voor hen geen sprake zijn. En gegarandeerd zicht op werk had zo'n meisje al helemaal niet. Wat de werkelijke reden was om meisjes te weigeren wist de *Sumatrapost* af te leiden uit een bericht in *De Locomotief*:

Naar de *Locomotief* heeft vernomen heeft de Gouverneur-Generaal als reden voor dit door de regeering gemaakte onderscheid opgegeven, dat inlandsche meisjes geen ambtenaar als hier bedoeld kunnen worden, omdat men haar immers niet kan belasten met het keuren van koelies. Daardoor zouden dan voor deze vrouwelijke ambtenaren noodwendig de betere plaatsen en werkkringen beschikbaar moeten worden gesteld en dit onderscheid wenscht te regering niet te maken.⁴³⁷

Voor jongens lag dat totaal anders. Hun studie werd door het Gouvernement betaald, mits zij zich na het behalen van het diploma voor tien jaar verbonden om voor het Gouvernement aan het werk te gaan als Inlands arts of vaccinateur. Meisjes konden wel studeren maar hen werd de keuze voor een dienstverband niet gegeven. Met de 'verburgerlijking' van de opleiding in 1913 verdween dit onderscheid.

Tijdens het gesprek met de Gouverneur-Generaal viel het Aletta op dat Idenburg 'dichter bij ons stond dan menige zijner ambtenaren met wie wij deze kwestie reeds vroeger bespraken.' Vervolgens wijst zij op de situatie in Brits-Indië, waar al grote stappen zijn gezet.

In Brits Indië was het eene vrouw, Lady Dufferin, die hare stem over deze kwestie luide deed klinken, en toen de Britse regeering niet spoedig genoeg handelend optrad, zelve de handen aan de ploeg sloeg en een fonds bijeenbracht, dat na haar dood het Lady Dufferingfonds werd genoemd, waaruit zij alvast begon vrouwelijke doctoren aan te stellen en kleine hospitaaltjes te stichten. Deze hospitalen zijn nu allen door de Engelsche regeering overgenomen, de vrouwelijke doctoren daaraan werkzaam, regeeringsambtenaren geworden en in alle steden van eenige betekenis kan nu de Engelsche inlandsche vrouw goede geneeskundige hulp van vrouwen ontvangen. Ook de vorming van inlandsche vrouwen wordt daar gesteund en in de hand gewerkt.⁴³⁸

Het is zeer waarschijnlijk dat Aletta daags na het bezoek aan de Gouverneur-Generaal in dezelfde bewoordingen over dit onderwerp gesproken heeft tijdens een min of meer informele ontmoeting in Maison Versteegh te Batavia, met leden van de Indische afdeling van de Vereniging van Vrouwenkiesrecht, waarvan Charlotte presidente was. Charlotte was uiteraard bij deze bijeenkomst, zoals blijkt uit onderstaand fragment uit de *Reisbrieven* van Aletta:

Direct Dinsdag na de Paaschdagen, was er in Maison Versteegh een thee georganiseerd, waarop de heeren- en damesleden van de Vereeniging van Vrouwenkiesrecht alhier met ons en wij met hen konden kennismaken. (-) Door de presidente van de ledengroep in Batavia, de apothekeres mej. Charlotte Jacobs, werd ons uit naam van de Nederl.-Indische leden een hartelijk welkom toegeroepen, waarop eerst mrs. Catt en daarna ik een korte toespraak hielden. Dat was het

eenige officieele van dien dag, maar onofficieel in gezellige gesprekken, waarin wij dikwijls zeer wetenswaardige bijzonderheden vernamen van het leven op Java en de verhoudingen tusschen de verschillende rassen, die hier leven, bleven wij zóó lang bijeen, dat het etensuur, dat hier zeer laat is, het ligt tusschen 8 en 9 uur 's avonds, reeds verstreken was vóór allen uiteengingen.⁴³⁹

Het is aannemelijk dat het door Aletta gememoreerde initiatief van de Engelse Lady Dufferin Charlotte op het idee bracht om iets dergelijks ook in Nederlands-Indië op te zetten. Op 1 september 1912 richtte Charlotte Jacobs de 'Vereniging tot vorming van een Studiefonds tot Opleiding van Vrouwelijke Inlandsche Artsen'(S.O.V.I.A.) op, wederom samen met haar vriendin Marie Kooij-van Zeggelen. Kooij beschrijft hoe Charlotte Jacobs degene was die uitputtend voorwerk verrichtte en zodoende – althans in de ogen van Kooij – 'de inlandsche meisjeswereld heeft wakker geroepen'.

Door haar vak, apothekeres, weet zij wat er in de inlandsche wereld ontbreekt, waar het geneeskundige hulp betreft. De vrouw uit de desa wacht, wacht zoo lang als zij maar kan, voor zij een mannelijk arts laat halen. Men zegt zoo dikwijls dat bij natuurvolken bevallingen zoo gemakkelijk gaan, maar dit is lang niet altijd waar. Europeesche en Inlandsche vroedvrouwen die hier door menschievende doktoren in het vak zijn opgeleid, weten hierover mede de spreken. Er sterven vele vrouwen uit het volk door gebrek aan voldoende hulp, en daarom zal de vrouwelijke inlandsche arts een groote weldaad zijn voor onze koloniën. [-] Jammer alleen dat er voor meisjes aan deze school nog geen kosteloze studie verbonden is zooals voor de jongelui, maar dit moet later wel komen; het kan niet anders, of de regeering zal de groote waarde van de vrouwelijke inlandsche arts inzien en maatregelen dienaangaande nemen. Nu is Charlotte Jacobs, dezelfde die een rondschrijven aan verschillende scholen heeft gedaan met de vraag of er meisjes waren die voor dit vak wilden studeeren, [-] bezig een studiefonds in het leven te roepen voor de opleiding der vrouwelijke inlandsche arts.⁴⁴⁰

Het steunfonds was bedoeld voor getalenteerde meisjes die aan de S.T.O.V.I.A. wilden studeren maar de studie zelf niet konden bekostigen.⁴⁴¹ Overigens werd het fonds pas opgericht nadat twee meisjes zich hadden gemeld voor het toelatingsexamen op de Dokter-djawa- school te Batavia. Het ene meisje werd afgewezen, het andere meisje werd toegelaten, maar moest de studie zelf betalen. Vanaf 1913 was S.T.O.V.I.A. toegankelijk voor leerlingen van 'alle rassen, zowel mannelijke als vrouwelijke.' Dat jaar betekende in menig opzicht een keerpunt in het geneeskundig onderwijs in Nederlands-Indië dat langzaam toegroeide naar een uiteindelijke volwaardige geneeskundige faculteit. In dat jaar werd tevens een begin gemaakt met de 'verburgerlijking' van de opleiding, onder andere door de verplaatsing van het geneeskundig onderwijs van het Militair Hospitaal te Weltevreden naar de voorloper

van de Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting en het stapsgewijs vervangen van de officieren van gezondheid door burgerdocenten. Ook werd de naam in die jaren gewijzigd in School tot Opleiding van Indisch Arts.^{442 443}

Het is vrijwel zeker dat Marie Thomas, die in 1922 als eerste vrouwelijke Indische arts afstudeerde aan S.T.O.V.I.A., haar studie kon bekostigen dankzij Charlotte Jacobs. Op een - ongedateerde - foto van het bestuur van S.O.V.I.A. presenteert dit bestuur het betreffende meisje. De namen van de bestuursleden worden prominent vermeld; de naam van het meisje niet. De gelijkenis met een foto van Thomas in onder andere de Java Post van 6 september 1912 is echter frappant.⁴⁴⁴

Afb.29: Marie Thomas (1896-1966), eerste vrouwelijke inlandse arts in Nederlands-Indië. (Foto uit 1922)

De figuur op de voorgrond wordt 'de eerste vrouwelijke leerling aan de School voor Inlandse Artsen' genoemd. Haar aanwezigheid op deze foto laat er geen twijfel over bestaan dat dit meisje - Thomas - door de kersverse Stichting S.O.V.I.A. financieel gesteund werd om de opleiding te kunnen volgen.

Afb.30: Groepsportret van het bestuur van SOVIA Vereeniging tot Vorming van een Studiefonds voor Opleiding van Vrouwelijke Inlandsche Artsen. Van links naar rechts: Mevrouw Hazeu-Opwijrda, mevrouw Hellemans-Van Velthoven, mejuffrouw Charlotte Jacobs, mevrouw M.C. Kooij-Van Zeggelen, mevrouw Wefers Bettinck-Van den Bussche. Op de voorgrond de eerste vrouwelijke leerling aan de school voor Inlandsche Artsen. ©Onbekend

Het initiatief van Charlotte Jacobs ontmoette naast sympathie, ook de nodige scepsis. Een kritisch stuk in *De Locomotief* onder de kop: De vrouwelijke "opheffers" wordt door andere kranten gretig opgepakt. Zo schrijft onder meer het *Nieuws van de Dag voor Nederlandsch-Indië* op 14 maart 1913:

In de *Locomotief*, — alwéér zoo waar in de *Locomotief*! Wij gaan inderdaad hard vooruit, — wordt op kostelijke wijze de les gelezen aan de dames, die zich hier druk maken voor scholen voor de dochters der gegoede en aanzienlijke Inlanders, scholen voor vrouwelijke inlandsche arts en, en voor, wat de schrijver noemt, "al de onlogische, vrouwelijke opheffingsaanstellerij van dezen tijd, en de daarmee gepaard gaande Kaffeeklatsch."

Als men wat voor de inlandsche vrouw wil doen, — zegt het artikel, — dient men te beginnen met het onontwikkelde volk, waarbij nog heel wat toestanden vigeren, welke dringender om voorziening roepen dan de boven opgesomde zaken. „Er zijn dingen,” zoo drukt schrijver het uit, „welke de inlandsche vrouw eerder behoeft dan vrouwelijke inlandsche artsen, behoorlijk en à *la hollandaise* opgeleide echtgenooten van inlandsche hoofden en ambtenaren, Kartinischoolen e. d.” (-) „De opheffing der inlandsche vrouw — wat leeren de opheffende dames hun eigen vrouwelijke bedienden? Krijgt haar baboe een dergelijk traktement, dat ze — ook inlandsche meisjes zijn jong en kennen jonge verlangens en eisen — niet op andere en niet altijd wenschelijke wijze haar inkomsten zal gaan uitbreiden, waar *die süsse Sünde* hier zoo makkelijk en gewild is? Of ontvangen ze f 3 met eten, f 5 tot f 8 zonder kost? Leeren de opheffende dames de vrouwelijke bedienden ook hygiëne in het inlandsche huis? Stellen ze haar door een vrijgevig arbeidsverdeeling, in staat ook een eigen, inlandsch huiselijk leven te scheppen? Worden kokkie en baboe ook niet van ‘s ochtends vroeg tot ‘s avonds laat „aangehouden”? Probeeren die dames wel eens hun eigen bedienden „op te heffen?” Opheffen en steunen — maar toen te Semarang de pokkenepidemie op een verschrikkelijke wijze in de kampongs woedde, toen er in de inlandsche huizen en ook onder de inlandsche vrouwen, vooral uit de heffe des volks, zoo droevig geleden werd — toen heb ik, op een enkele uitzondering na, de opheffende dames gemist op de plaatsen, waar toen in de eerste plaats geholpen en gesteund moest worden en waar praktische opheffingsarbeid te verrichten was. Maar — toen was er de besmetting, en inlandsche huizen zijn zoo vies, en ‘t is zoon akelig gezicht, en er waren immers dokters, en de eigen bedienden zijn gedwongen om zich te doen inenten en... jawel, opheffende dames: *Sie sind am Ende — was Sie sind!* ‘t Kan zijn, dat het hier geschrevene, volgens ‘t oordeel van S. O. V. I. A. en S. T. O. V. I. A. en “de vereeniging voor de Kartini-school”, niets met de opheffing der inlandsche vrouw gemeen heeft. Maar ik wil er hier desondanks den nadruk op leggen, dat de dames, die zich aan ‘t opheffingswerk gezet hebben in haar vrije en nog ongevulde uren, vrouwelijk onlogisch een begin gemaakt hebben met steun en hulp voor die inlandsche vrouwen, die daarvoor niet in de eerste plaats in aanmerking komen. Het minder noodige heeft het hoognoodige op den achtergrond gedrongen, en daardoor maakt dit geheele probeeren op nuchtere omstaanders den indruk van een beetje modieuze Spielerei. Want niet de inlandsche vrouw en het inlandsche meisje uit de betere en meer gegoede Javaansche kringen behoeft dringend een opheffing, maar wel de stumperige vrouw uit het volk en het inlandsche volkskind. Daar ligt een groote en vruchtbare werkkring voor werkelijke vrouwen, daar en zelfs reeds in de allernaaste omgeving! En in vergelijking hiermee maakt al dat hoogstaande, theoretische, ethische Kartini-en S. O. V. I. A.-gedoe voorloopig een onaangename indruk van onvruchtbaarheid.” Dit is een waar en raak woord. Wij hebben er wel niet heel veel vertrouwen in, dat de dames wie het geldt, zich er druk aan zullen storen, maar dat neemt niet weg, dat het anderen goed doet, weer eens een gezonde opmerking te hooren, een bewijs van terugkeer op den dwaalweg van wanbegrip en overdrijving.⁴⁴⁵

Een 'Vrouw uit het Volk' maakte in *De Vrouw in Indië*, een speciaal katern dat vanaf januari 1913 in het *Bataviaasch Nieuwsblad* was opgenomen, in de eerste editie direct gebruik van dit nieuwe podium. Zij uitte haar misnoegen over het gouvernementsbeleid ten aanzien van de toelating van meisjes op de S.T.O.V.I.A. en prees het oprichten van een steunfonds.⁴⁴⁶ Een andere vrouw die zich presenteerde als 'een belangstellend toeschouwster' was juist nogal pessimistisch gestemd over het initiatief. Het is niet moeilijk in de 'belangstellende toeschouwster' Nel Stokvis-Cohen Stuart te herkennen, gezien de bekendheid met de materie die uit de tekst spreekt en de tekstuele overeenkomsten met de stukken die zij over dit onderwerp schreef in medische vakbladen zoals het *Bulletin van de Bond van Geneesheren in Nederlandsch-Indië*.⁴⁴⁷ Stukken waaruit gretig geciteerd werd door de Indische kranten, wat leidde tot een ware –zij het beschaafde – polemiek in gezaghebbende kranten zoals *De Locomotief* tussen Cohen Stuart en Charlotte Jacobs, de laatste daarin trouw bijgestaan door Marie Kooij-van Zeggelen.⁴⁴⁸

Cohen-Stuart noemde Jacobs' initiatief 'voorbarig.' Zij wist waarover zij sprak; als arts in Nederlands-Indië had zij zelf tijdens haar werk adequate hulp node gemist en daarom een verpleegstersopleiding voor inheemse meisjes opgericht. In het begin waren haar de nodige moeilijkheden niet bespaard gebleven, niet in de laatste plaats omdat veel Inlandse meisjes niet konden lezen en schrijven, ongeschikt of onbetrouwbaar bleken of trouwden voordat zij de opleiding hadden voltooid.

Het zou veel beter zijn als zulke ouders hun dochters naar de HBS zonden, en haar bijvoorbeeld twee of drie jaar het onderwijs daar lieten volgen. In die jaren zouden zij eenigszins tot het oordeel des onderscheids gekomen zijn en zij zou veertien, vijftien jaar wezen, tegen dat zij een beslissing zou moeten nemen. Dan zouden nog andere wegen voor haar openstaan; zij zou de HBS kunnen afloopen en zij zou bij het onderwijs kunnen gaan, zij zou kunnen gaan studeren, kortom, zij zou in overeenstemming met haar karakter en aanleg, zelf kunnen kiezen.⁴⁴⁹

Ook twijfelde Cohen Stuart eraan of de vrouwelijke *Dokter-djawa* wel voldoende aan het werk zou kunnen komen en blijven, gezien het grote vertrouwen dat de desabevolking in de eigen *doekoens* had en het gebrek aan voldoende middelen om zich een dure arts te kunnen veroorloven.

De vrouwelijke Inlandse patiënten [-] zouden zeker gebaat zijn bij een vrouwelijke Inlandse arts, zij het echter dat haar verdiensten te gering zullen zijn voor een solide bedrijfsvoering, omdat waarschijnlijk alleen de Inlandse elite de vrouwelijke arts zal kunnen betalen.

Kortom: hoewel Cohen Stuart op zich de komst van een vrouwelijke Inlandse arts zou toejuichen, achtte zij het niet juist om meisjes te stimuleren voor dit vak te kiezen omdat het allerm minst zeker was of zij daarmee ooit in hun eigen onderhoud zouden kunnen voorzien. In een repliek wees Charlotte Jacobs op een belangrijke reden waarom zij de tijd juist zo rijp achtte voor een vrouwelijke arts:

Wij behoeven hier niet uit te weiden over de gruwelijke mishandelingen waaraan barende vrouwen dikwijls blootstaan bij moeilijke verlossingen. [-] Het zijn juist de doekoens, die ongediplomeerde doctoren, die langzamerhand het veld moeten ruimen voor onze vrouwelijke inlandsche artsen. Dat er mettertijd ook vrouwelijke inlandsche artsen door het gouvernement zullen worden aangenomen, is zonder twijfel.⁴⁵⁰

Wat in het antwoord van Charlotte Jacobs opvalt is dat zij zich ervan weerhoudt om 'op de man' te spelen, ook al wordt zij – en haar mede-initiatiefneemsters – wel persoonlijk aangevallen door pers en publiek in bedenkelijke bewoordingen. Zoals in het hierboven gememoreerde artikel in de *Locomotief*, waarin wordt gesproken van 'onlogische, vrouwelijke, opheffingsaanstellerij en daarmee gepaard gaande *Kaffeeklatsch*.⁴⁵¹ Haar weerwoord bleef beleefd - afstandelijk en dankt de criticaster om de 'woorden van sympathie' die voor haar initiatief worden geuit.⁴⁵² Een eveneens opvallend detail in haar reactie is dat zij hier ook even kort refereert aan de situatie rond haar zuster Aletta, zonder overigens haar naam te noemen:

In de Europeesche maatschappij ging het met de eerste medische studente evenzoo, ja zelfs erger. Van alle kanten kwamen naast bewijzen van waardeering ook die van bezwaren, en velen liepen den tijd vooruit en zagen in de toekomst niet dat mooie en dankbare sociale werk, dat de tijd haar in zoo ruime mate gebracht heeft. Zij zette haar studie onafgebroken voort en de praktijk, die haar van af den eersten dag dat zij begon tot den laatste deelachtig was, bewees wel, dat de bewijzen van waardeering hier geheel op haar plaats waren.⁴⁵³

Of de zoals in het begin opgestelde doelstellingen van S.O.V.I.A. gehaald zijn, valt te betwijfelen. Al direct na de oprichting rees bij de initiatiefnemers het besef dat zij zichzelf een (wellicht te) zware taak hadden opgelegd. In de woorden van Kooij-van Zeggelen:

Gold het alleen een kapitaalje te vormen waaruit de studie der vrouwelijke studenten bekostigd kon worden, dan zou die taak vrij wat gemakkelijker zijn, maar in de vereniging wordt ook door belanghebbenden het lichaam gezien dat voor die meisjes zorgt. "Gaarne wil ik mijn dochter voor Dokter-djawa opleiden, maar waar zal zij haar intrek nemen te Batavia en wie zal op haar letten? Dat is de vraag die zonder uitzondering in iedereen, ons gezonden brief voorkomt. Tot nu toe kunnen

wij helaas nog niet antwoorden dat de meisjes hier intern kunnen zijn en onder een vertrouwd toezicht zullen staan; en het is toch een eerste vereischte, wil deze goede zaak slagen, dat wij dit kunnen doen.⁴⁵⁴

Cohen Stuart gaf er blijk van een nuchter en praktisch verstand te paren aan een grote ervaring in het onderhavige onderwerp. Ze vertrouwde erop dat ooit door het gouvernement een vroedvrouwenschool zou worden opgericht. 'Maar vroedvrouwen zijn geen artsen. [-] De vrouwelijk Inlandse arts is toekomstmuziek.'⁴⁵⁵

Het liefst zag Cohen Stuart dat het gouvernement een aantal Europese vrouwelijke artsen in dienst nam die de opleiding van Inlandse meisjes tot verpleegster ter hand zouden kunnen nemen. 'Meer en meer zullen we dan geraken tot wat de vereniging S.O.V.I.A ons nu al te nabij, in het vooruitzicht stelt.' Rustig aan, wilde Cohen Stuart maar zeggen, de tijd was er nog niet rijp voor, 'maar hij komt eraan.'

Wij Europeanen die het goed met de Javanen menen, loopen in dezen tijd het groote gevaar om een mode te maken van de Javanensympathie, zonder dat wij ons nog precies rekenschap kunnen geven van de verstrekkende gevolgen, die ons drijven voor de Javanen zelf kan hebben. Nu de behoefte geboren werd naar de emancipatie van de Javaanse vrouw, zal die emancipatie komen, maar laat die zich rustig voorbereiden.

De commentator van het *Nieuws van de Dag voor Nederlansch-Indië* waaruit bovenstaand citaat komt, de altijd sceptische krant ten aanzien van de oprechtheid van de ethische gevoelens van het Europese bevolkingsdeel, noemde de kritiek van Cohen Stuart 'weldadig' in een tijd van 'overdrijving en van al te groot en onverstandig idealisme.' En dat nog wel in een blad met 'zoo ultra ethiekerige tendenzen als *De Locomotief*.'⁴⁵⁶

Kooij-van Zeggelen haastte zich de briefschrijfster op enkele onvolkomenheden en onwaarheden in haar betoog te wijzen en te benadrukken dat de initiatiefnemers geen stelletje onervaren heethoofden zijn die in het wilde weg aan het opvoeden gaan en aan Javanen opheffing doen. Onverbloemd brak ze hier een lans voor Charlotte Jacobs.

S.O.V.I.A is opgericht na een ernstig onderzoek of er op de scholen meisjes zouden zijn die bekwaam werden geacht deze richting op te gaan en bij dit onderzoek bleek dat er door inlandsche meisjes reeds uit zichzelf pogingen waren gedaan toegelaten te worden op de *Dokter-djawa* school. Nadat de twee meisjes uit Djokja examen hadden gedaan, waarvan er een slaagde, nadat men zekerheid had dat het meisje op de school zou worden toegelaten als extern en zonder kosteloze opleiding,

nadat door onderzoek bewezen was dat er meerdere meisjes dien weg op wilden gaan. Verder weet S. O. V. I. A. zeer goed de plaats waar zij staan moet en dit is een inderdaad een moeilijke.

[...] Dit is geen onverstandig idealisme dit is integendeel een blijk van praktisch verstand, dat zich zal bevestigen als de tijd daar is.⁴⁵⁷

Kooij-van Zeggelen stelde dat het juist een voordeel was dat de meisjes niet als ambtenaar in dienst van het gouvernement komen te werken. Ze meende dat meisjes die na het voltooien van hun opleiding als zelfstandige arts (of als onderwijzeres of vroedvrouw) aan de slag gaan niet zo gauw hun plicht zullen verzaken zodra zij zijn afgestudeerd. Iets wat wel gevreesd moest worden als zij, eenmaal gediplomeerd en met een gereguleerde toelage van het gouvernement terugkeren in hun kampong, meende Kooij. Dat meisjes volgens Cohen Stuart beter eerst naar de HBS kunnen gaan, achtte Kooij niet zo logisch. 'De voorbereidende opleiding van vier jaar op de Dokter-djawa school is minstens zo goed en zelfs beter gericht op de toekomstige studie tot arts.'⁴⁵⁸

De vrees van Cohen Stuart bleek van voorspellende waarde. 'Vrouwelijke inlandsche artsen bleek een illusie, waar men de eerste jaren althans, afstand van moest doen', schrijft mevrouw M.E. Reitsma - Brutel de la Rivière in een uitgebreid verslag van haar bezoek aan een ziekenhuis voor vrouwen en kinderen, waar de Europese vrouwelijke arts W. Valk de scepter zwaaide. Het artikel onder de titel: "Boedie Kemoeliaan" verscheen in *Indië, geïllustreerd weekblad voor Nederland en Koloniën*.⁴⁵⁹ Reitsma-Brutel de la Rivière beschrijft hierin de situatie in de polikliniek in 1918. Uit het stuk komt naar voren dat het nog steeds erg moeilijk was om de Inlandse vrouw ervan te overtuigen dat ze voor haar bevallingen beter naar een schone hygiënische kliniek kon gaan, waar een Europese arts of een opgeleide Inlandse vroedvrouw haar zou kunnen helpen. Tevens maakt het artikel duidelijk dat het veel moeite kostte om Inlandse meisjes – eenmaal afgestudeerd - te doordringen van hun grote verantwoordelijkheid. Zelfs na een gedegen vooropleiding, een vierjarige verpleegstersopleiding met veel aandacht voor verloskunde en de nodige praktijkervaring, opgedaan in de polikliniek. Reitsma beschrijft een aantal trieste gevallen die haar door dokter Valk worden verteld.

Ze zijn dol op lessen, op theorie, maar haar werk.... Dr. Valk hield even op, toen ging ze verder. "Men zou zoo zeggen, zij als Inlandse tegenover de Inlanders moesten geheel bezielde zijn van innig verlangen om haar volk te helpen en vooruit te brengen. "Daar merk je nooit iets van. Ik had bv eens een vrouw die zeer, zeer ziek was. Twee verpleegsters kregen opdracht bij de vrouw te waken en zeer nauwkeurig op pols

en ademhaling acht te geven. Om half 2 werd ik opgebeld. “Dokter, de patiënt heeft geen pols meer.” “Waarom roep je mij niet iets eerder? Ik kom dadelijk.” “Hoeft niet meer dokter, de patiënt is al koud.” “Zoodra hadden we onze hielen gelicht, de hoofdverpleegster en ik, of ze haalden stilletjes een slimoet, een kussen, en sliepen, sliepen en de vrouw, waarvoor ze zorgen moesten, stierf zonder eenige hulp! Dit is helaas niet slechts één keer, maar meermalen voorgekomen.

Het was nu juist de veronderstelling dat Inlandse vrouwen toch het liefst door vrouwen zoals zichzelf geholpen wilden worden, waarom Charlotte Jacobs S.O.V.I.A. meende te moeten oprichten ‘omdat zij de Westersche genees - en speciaal de verloskunde aan het volk wilde brengen, door haar die daartoe de meest geëigende personen waren, door de Inlandse vrouwen zelve.’⁴⁶⁰

Jammer genoeg bleek echter al spoedig dat men – voorlopig althans – te hoog had gemikt. Zoo bitter weinig werd er tot nog toe gedaan aan de opvoeding en gewone schoolopleiding van inlandsche meisjes, dat het geen verwondering hoeft te wekken, dat door aan inlandsche meisjes de gelegenheid te bieden, om nu maar ineens zich toe te leggen op de even zware als langdurige studie voor inlandsch arts een te groote sprong werd gemaakt.⁴⁶¹

Boedie Kemoeliana wordt door De Wilde wel gezien als een ander initiatief van Charlotte Jacobs maar dat moet slechts indirect het geval zijn geweest; Boedie Kemoeliana opende pas 1918 haar deuren. Reëler is te veronderstellen dat de kliniek verzezen is uit de as van S.O.V.I.A. zoals uit de geschiedenis van het fonds blijkt.⁴⁶² In 1913 besloot de vereniging de doelstellingen te verbreden door ook meisjes die verpleegster, vaccinatrice of vroedvrouw wilden worden financieel te steunen. Ook werd dat jaar besloten tot de oprichting van een internaat te Batavia ten behoeve van deze leerlingen. De hiervoor noodzakelijk statutenwijziging werd al snel door de regering goedgekeurd, die kort daarna zelf een verpleegstersopleiding startte in Batavia in de wijk Glodok.

Tot de verwezenlijking van de droom van Charlotte Jacobs, een operationeel studiefonds voor vrouwelijke Inlandse artsen, is het namelijk nooit gekomen. Tot 1916, toen de statuten werden gewijzigd, bleef het initiatief steken in een Verenigingsvorm, ter voorbereiding op de daadwerkelijke stichting. S.O.V.I.A. hield zich in de beginjaren vooral bezig en staande met fondsenwerving. Zo probeerde de vereniging haar bekendheid te vergroten en waardering voor haar initiatief te oogsten door kunst- of geldverlotingen te organiseren en aan fancy fairs, tentoonstellingen en dergelijke deel te nemen. Het jaarverslag van de vereniging over 1915 vermeldt een batig saldo van fl. 5.719,11. ‘Dit stemt tot tevredenheid, al is het natuurlijk nog niet veel,’ schrijft het *Bataviaasch Nieuwsblad*. Wel was er inmiddels

een internaat voor Inlandse meisjes opgericht en wist S.O.V.I.A. ook (financiële) steun van regentenvereniging Sedyo Moeljo te verkrijgen, hetgeen ‘bewijst dat het streven der vereniging de waardering begint te vinden, waarop het recht heeft.’⁴⁶³

Op 15 december 1916 besloot de ledenvergadering van S.O.V.I.A tot een ingrijpende verandering. De naam werd gewijzigd in Vereniging tot Bevordering van Inlandsche Ziekenverpleging. Een duidelijker aanwijzing dat de werkzaamheden van deze vereniging zich verlegden kan er nauwelijks zijn. Het idee Inlandse vrouwen op de leiden tot arts werd verlaten. In de plaats daarvan richtte de vereniging zich op de opleiding van Inlandse vrouwen tot verpleegkundige en vroedvrouw. Het primaire doel werd nu de oprichting van een verloskundige - en zuigelingenkliniek voor ‘on- en minvermogenden’, waar de leerlingen onder medische leiding en deskundig toezicht de nodige praktijkervaring konden opdoen. Daarvoor was veel geld nodig en daarom deed de vereniging een ‘ernstig’ beroep op de vele ‘vermogende, en, gelijk de ondervinding telkens leert, ook zoo vrijgevig personen’ in Batavia om lid te worden voor fl. 200.

Blijft ruime geldelijke steun uit dan ziet de vereniging zich genoodzaakt haar arbeid voor enige tijd weder neer te leggen. Men wijt het feit dat zij het ledental niet boven de 70 heeft weten te brengen aan de geringe naamsbekendheid.⁴⁶⁴

De belangrijkste criticaster van Charlotte Jacobs, Nel Stokvis-Cohen Stuart, raakte niet lang na Charlottes vertrek naar Nederland nauw betrokken bij deze vereniging, met name omdat beider belangen parallel begonnen te lopen. Cohen-Stuart zag vanaf het begin al meer in het opleiden van Inlandse meisjes tot verpleegster, bij de Vereniging rees het besef en dat het aanwezige kapitaal beter besteed kon worden aan een internaat waar inmiddels acht meisjes gehuisvest waren. In 1915 wist Cohen Stuart tijdens haar verlof in Nederland met succes bij Prins Hendrik te pleiten voor geldelijke steun voor een dergelijk plan.⁴⁶⁵ Ook leverden twee lezingen van haar op uitnodiging van het Rode Kruis in Nederland het enorme bedrag van 17.000 gulden op waarmee ze, eenmaal terug in Nederlands-Indië voortvarend aan de slag ging. In 1916, nog voor de statutenwijziging, werd ze door S.O.V.I.A. gevraagd een propagandalezing te houden over Inlandse ziekenverpleging, in verband ‘met het streven dier vereniging om de opleiding te bevorderen van een zoo groot mogelijk aantal goed geschoolde Inlandsche verpleegsters,’ aldus een bericht in het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*.⁴⁶⁶ In september van datzelfde jaar beveelt de Vereniging een nota van Cohen-Stuart aan ter toelichting op de plannen van de vereniging om een wijkdienst op te richten.⁴⁶⁷ Een jaar later vraagt de vereniging in de *Sumatra Post* van 10 april 1917 om een gediplomeerde Europeesche verpleegster

‘met kennis van het Maleis’ voor polikliniek en wijkverpleging. Voor verdere inlichtingen worden geïnteresseerden verwezen naar mevrouw N.Stokvis-Cohen Stuart, arts te Semarang.⁴⁶⁸ Kortom, het bestuur van het voormalige S.O.V.I.A zag in dat het de expertise van Nel Stokvis-Cohen Stuart hard nodig had om haar doelen te bereiken.

Charlotte Jacobs was niet meer op de hoogte van de problemen waarmee haar geesteskind worstelde; zij was op 20 maart 1913 voorgoed naar Nederland vertrokken. Dat zij het geloof in haar droom - een fonds voor getalenteerde meisjes - niet had verloren, blijkt uit haar testament dat zij in 1914 liet opstellen. Hierin legateert zij aan ‘de Vereniging tot het vormen van een studiefonds voor opleiding van vrouwelijke Inlandsche Artsen (S.O.V.I.A.) gevestigd te Batavia ingaande op de dag van mijn overlijden en zoolang zij bestaat, het vruchtgebruik van een kapitaal van tweeduizend gulden.’ De statutenwijziging van S.O.V.I.A vond plaats op 15 december 1916, niet lang na het overlijden van Charlotte Jacobs op 31 oktober van datzelfde jaar. Charlotte Jacobs moet hebben ingecalculeerd dat een volwassen fonds ‘voor Inlandse meisjes van aanleg’ mogelijk niet van de grond zou komen. In haar testament worden onder de ‘meisjes van aanleg’ die een beroep willen doen op het op te richten Charlotte Jacobs Studiefonds nadrukkelijk ook de ‘meisjes uit de Inlandse maatschappij van Nederlandsch-Indië’ begrepen.⁴⁶⁹

Conclusie

Dat de moderne mens het resultaat is van een dynamisch en complex maatschappelijk en cultureel proces, is voor Foucault een wetmatigheid. De mens is niet alleen subject maar ook object, waarmee Foucault bedoelt dat de mens over zichzelf en de wereld waarin hij leeft en werkt, kennis opdoet maar zelf ook object is van onderzoek. De mens onderwerpt zich of past zich aan door middel van een viertal technieken die in een constante wisselwerking met elkaar samenhangen: productie (het bewerken of veranderen van dingen), taal (betekenis geven), macht (tegenstanders onderwerpen aan de eigen overtuigingen) en gedrag (zichzelf veranderen om te beantwoorden aan de gestelde doelen). In bovenstaand hoofdstuk wordt beschreven hoe de mens omgaat met de heersende regels en mores. Niet door zich daaraan te onderwerpen maar door in een constante interactie tussen het Zelf en het Andere aan zijn persoonlijke identiteit te bouwen teneinde een zekere staat van zijn te bereiken waarin hij zich kan verhouden tot de wereld om hem heen. In de relatie tussen Charlotte Jacobs en Josephine Baerveldt is de interactie te zien waarin beiden toewerken naar een identiteit die het beste past bij de boodschap die zij willen uitdragen. In deze machtsstrijd zijn bovendien parallellen te trekken

tussen de beide vrouwen, die terug te voeren zijn op hun geschiedenis: beiden zijn de gematigde variant van hun militante zusters maar in hun relatie is Charlotte degene die de gematigde houding kiest en Josephine het militante vertegenwoordigt. Charlotte getuigt in deze relatie van zelfkennis; zij erkent zowel in Baerveldt-Haver als in Kooij-van Zeggelen haar meerdere; beide vrouwen zijn zowel in woord als geschrift betere pleitbezorgers in de missie die haar voor ogen staat. Volgens Foucault is reflectie een van de belangrijkste voorwaarden voor de waarlijke vrijheidspraktijk van het individu. Individuele vrijheid is relatief en relationeel; de eigen autonomie kan nooit los worden gezien van die van de ander.

In zowel de oprichting van de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht in 1908 als in het initiatief voor een studiefonds voor getalenteerde Inlandse meisjes door Charlotte Jacobs en haar medestanders zijn de door Foucault gemunte technieken als productie, macht, taal en gedrag te duidelijk te herkennen. Charlotte Jacobs trok zich het lot aan van Inlandse meisjes die aan de S.T.O.V.I.A wilden studeren. Dit instituut wierp economische barrières op ten aanzien van de vergoeding en de toekomstperspectieven van meisjesstudenten. Charlotte koos ervoor niet te berusten in die regels maar trok de macht naar zich toe door deze barrière te slechten middels financiële steun aan de eerste vrouwelijke kandidate. Hiermee dwong zij in feite de school om het meisje toe te laten. Zij mobiliseerde anderen om haar voorbeeld te volgen en organiseerde daartoe bijeenkomsten en inzamelacties ('productie'). Zij liet zich door de ophef die hierover ontstond niet ontmoedigen maar verweerde zich met argumenten tegen de kritiek ('taal') en volharde in die opstelling, ook al zou dat wellicht haar persoonlijke leven en werken beïnvloeden. Zij liet aan de wereld een andere kant van zichzelf zien dan men van haar gewend was ('gedrag'). Zo dwong zij de maatschappij een ander standpunt tegenover haar in te nemen zodat zij haar doelen kon verwezenlijken.